

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(14), pp. 36-41 (2021)
UDK 159.923.32
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2\(14\).7](https://doi.org/10.17721/BSP.2021.2(14).7)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2021

Денис Предко, канд. філос. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0001-7760-6957

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОЛИТВА: ОСОБИСТІСНІ ФОРМИ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Розглянуто феномен молитви в контексті діалогу, у якому виражені різні рівні оприявлення "Я". Розглянуто закономірності виникнення, генезису і функціонування молитви як певної комунікації, у якій розгортається діалог – екзистенційно-персоналістична спрямованість особистості. Проаналізовано, з одного боку, специфіку і роль молитви в історичній генезі, а з іншого – її персоналізацію і тематизацію. Історичні форми уможливають як процес вирізнення молитви від інших мовних актів релігійного і нерелігійного характеру, так і дозволяють виявити особистісні аспекти комунікації релігійного відношення Я і Ти, особистості і персоналізованого надприродного. Досліджено співвідношення молитви та магійної культурної практики. Підкреслено, що в багатьох первісних спільнотах молитва набувала форми магійних замовлянь і заклинань, у яких волеативна компонента була домінуючою, причому міжособистісна комунікація розгорталася як горизонтальний зв'язок, завдяки якому відбувалася трансляція досвіду, його суто практична спрямованість. Натомість у християнській молитві переважають комунікативні зв'язки, які, по-перше, "вплетені" в контекст домінуючого вертикального відношення Я і Бог, а по-друге, визначають міжособистісні стосунки релігійної спільноти. Залежно від мети, яку переслідує людина, молитви мають різноваріативну персоналістичну спрямованість, однак загалом усі вони генерують смисли, спрямовані як на накопичення досвіду долати складної життєвої ситуації, так і на особистісне зростання.

Ключові слова: молитва, діалог, горизонтальні стосунки, вертикальні стосунки, релігійна віра, персоналіфікація Бога, молитва як психотерапія.

Вступ. Сьогоднішні пандемічні виклики змушують увесь світ замислитися над своїм майбутнім і уможливають шанси змінити ставлення до навколишнього довкілля, інших, самого себе. Карантинні умови, обмеживши спілкування людей, перевели в онлайн велику кількість звичних справ – роботу, покупки, наукові обговорення. У цих умовах людина, відчуючи психологічний дискомфорт, напругу, намагається віднайти ту точку опори, завдяки якій вона може ствердитися, отримати певну розраду та надію. Тим паче, ті незримі зміни, які сприймаються на рівні несвідомого, призводять до того, що ми починаємо сприймати Іншого, перш за все, як носія небезпеки, "вірусу". Як подолати бар'єри відчуження, той розрив зв'язків, завдяки яким людина самореалізується та здатна пом'якшити психологічний дискомфорт?

Серед духовно-особистісних практик подолання складних життєвих ситуацій особливо виділяється феномен молитви. Процес її рефлексування обумовлений багатоконтекстним та багаторівневим характером, що і потребує ґрунтовного дослідження, критичного осмислення та реінтерпретації. Молитва як доволі складний простір людської актуалізації, набуття людиною найвищого, найдосконалішого, адекватного її сутності стану власного буття, акумулюючи і сублімуючи суперечливі тенденції процесу людського самоздійснення, провокує інноваційні ідеї, які відповідають напряму необхідних змін людського життя, сприяє становленню нових духовних сенсів і адаптивних можливостей особистості. При цьому потрібно враховувати те, що релігійні феномени іноді вкрай складно вербалізувати, зокрема це стосується молитви як царини інтуїтивно-іраціонального, почуттєвого. Адже без з'ясування сутності молитви неможливо зрозуміти будь-яку релігію, вияснити особливості особистісних сенсів презентації людини.

Сьогодні віртуалізація релігійних практик, спричинена коронавірусною пандемією, переформатувала обрядово-культурну діяльність, що сприяло появі цілої низки "тематично-орієнтованих" молитов. До речі, однією з найпопулярніших молитов у Google у березні 2020 р. була молитва про коронавірус – прохання до Бога з метою убезпечення від хвороби, надання сил для протистояння їй та подяки медичним працівникам за їхню

титанічну роботу; понад половина вірян (зокрема 68 % католиків) декларували, що молилися про припинення поширення коронавірусу [20]. Така тематизація молитви була спричинена, з одного боку, тією загрозою, яку несе пандемія, а з іншого – намаганням захистити себе, своїх рідних від небезпек COVID-19.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування основних форм молитви, її особистісних рівнів комунікації.

Огляд літератури. При дослідженні такого складного й неоднозначного феномена як молитва дослідники часто звертаються до понять її структури, функцій, видів, системи культурної практики тощо. Але досить часто залишається нез'ясованим момент, чому в розвідках використовують саме такі номінації, тобто справа не в тому, що це невалідні терміни, а, скоріше, у тому, що подібна термінологія логічно потребує обґрунтування, яке б знімало деяку інтуїтивність і самоочевидність із начебто зрозумілих термінів. На нашу думку, саме особистісні форми презентації молитви прояснюють певною мірою цю ситуацію.

Сьогодні вчені, що вивчають потенціал молитви, шукають когнітивні напрями можливого дослідження – філософія молитви, молитва як духовний процес, психолінгвістика молитви тощо. Загалом проблему молитви досліджують переважно богослови (Я. Воронецький, П. Джонсон, Ю. Макселон, Дж. Пратт, І. Хопко та ін.), які передусім звертають увагу на її феномен як обрядово-культурну практику; релігієзнавці (І. Гудима, В. Москалець, К. Платонов, О. Предко, Т. Самаріна, Д. Угринович, Ф. Хайлер та ін.), які осмислюють її в контексті різних дисциплінарних релігієзнавчих утворень (історія релігії, соціологія релігії, філософія релігії тощо); психологи (В. Александровська, Б. Спілка, Ф. Василюк, Р. Грановська, Ю. Зенько, М. Мусхелішвілі, Д. Пейн, С. Сендейдж, К. Ледд, Т. С. Грінвей, К. Платонов, Ю. Шрейдер та ін.). Зазвичай психологи розглядають молитву як справжню сутність та душу (або центр) релігії; розкриваючи її психологію, вікові особливості, – як чинник подолання стресу тощо. Причому сучасні дослідники пов'язують молитву не тільки з канонічними традиціями духовного очищення та вдосконалення людини, а і з її повсякденною комунікацією з іншими людьми та самою собою, пізнавальними актами й мотивацією, подо-

© Предко Денис, 2021

ланням стресу і психологічним здоров'ям, копінгом і адаптацією тощо. Наприклад, Б. Спілка та К. Л. Ледд [17] намагаються віднайти підхід до з'ясування ролі молитви в різних життєвих ситуаціях особистості, дослідити ті мотивуючі чинники, які її ініціюють та актуалізують. Цілком погоджуємося з авторами, що "загалом спроби загерметизувати молитву в кількох лаконічних словах, імовірно, позбавлять її потенційної наукової глибини. Ми пропонуємо, що краще б визначення "молитви" передбачало звернення в сторону – або навіть у сторони – когнітивних здібностей (пізнання) того, хто молиться, його мотивів, особистості та соціальної поведінки" [17, с. 30]. Значна частина дослідників підкреслюють, що смисловий діапазон молитви значно ширший, аніж просто людська діяльність. М. Полома та М. Лі підкреслюють, що молитва включає як "активний" вимір людської діяльності, так і її "сприйнятливий" можливості. Саме "сприйнятливий" вимір дозволяє молитві переходити від монологу до діалогу з Божественним і далі — до містичного єднання" [22, с. 146]. Отже, в такому випадку молитва як діалог у просторі людського та Божественного набуває синергійного ефекту. До речі, на цей аспект молитви звертає увагу Ф. Василіук, підкреслюючи, що "в синергійній психотерапії... центром кристалізації всієї психотерапевтичної теорії та практики має стати молитва" [3]. Натомість В. Москалець досліджує психологічні аспекти молитви в контексті типології молитов, зазначаючи, що "молитву можна вважати спонтанним, органічним особистісним виявом релігійності..." [13, с. 83]. Віддаючи належне науковій значущості доробку названих вище авторів, варто відзначити водночас важливість всебічного і систематичного вивчення методологічного потенціалу молитовного феномена, його особистісних характеристик, які виступають і як конструктивні стратегії подолання складних життєвих ситуацій, і як вагомий ресурс особистісного самозбереження і саморозвитку.

Виклад основного матеріалу. Відомі дослідники Б. Спілка та К. Л. Ледд у фундаментальній праці "Психологія молитви. Науковий підхід" зазначають, що "молитва – це відповідь на комунікативну поведінку, офарбовану індивідуальними мотивами (напр. бажаннями чи прагненнями), які закладені в простому факті буття людини" [17, с. 27]. Отже, молитва є комунікативною практикою, у якій формується діалог, зв'язок між Я та Іншим. При цьому в молитовному процесі наявні певні складові: той, хто звертається, об'єкт звернення, текстуальне оформлення, які між собою взаємопов'язані. Цей процес вирізняється надзвичайними особистісними відчуттями, які виявляються як розмаїті душевні акти та стани.

Зазвичай постійним джерелом відтворення розриву між бажаним цілепокладанням і реальною дійсністю є ірраціональний ефект, що виражається в непередбачених і часто-густо негативних для людини наслідках її молитовного звернення. Наслідком цього ефекту стає стан духовного сум'яття, що лише підсилює почуття страждання. Саме такий ефект можна відстежити в багатьох архаїчних цивілізаціях. Наприклад, при виборі відношення до богів стародавній месопотамець коливався між тактикою "благочестивої людини" і гірким усвідомленням того, що боги поведуться занадто довільно і незрозуміло, щоб на них можна було покладатися. Цілі спілкування з богами в будь-якому випадку були одні й ті самі – забезпечення життєвих благ того, хто в це спілкування вступає. Перш за все, від богів прохали удачі, багатства, здоров'я – в обмін на молитви і жертвоприношення. У той самий час люди не чекали від них

особливої справедливості, дбайливості, великодушності або послідовності. "Загалом при виборі стосунків між собою та богами стародавні месопотамці намагалися їх "гармонізувати", з одного боку, їх задобрити молитовним зверненням та жертвоприношеннями, а з іншого – очікувати від них заступництва, певної вдячності. Коли ж порушувався цей "бартер", людина була невдоволеною, роблячи закиди богам у їх зарозумілості. Щоправда, були й випадки, коли месопотамці намагалися з'ясувати занадто примхливу поведінку богів, запитуючи їх про те, чим же вони завинили перед своїми покровителями" [15, с. 43]. Тут ідеться про порушення принципу паритетності в системі молитовного цілепокладання, де людина намагається знайти йому виправдання – покаятися і тим самим заручитися підтримкою богів. Однак такий діалог активізував, мотивував виникнення у стосунки "людина-Бог", сприяв трансформації негативних почуттів у позитивні, служив могутнім знаряддям зняття надмірної психологічної напруги, досягнення стану спокою, задоволення.

Проте первісні релігійні уявлення, відтворені в текстах, були позбавлені морального характеру – переважно вони мали практичний характер. Із часом, коли такі уявлення набувають характеру морально-особистісних регуляторів, за ними закріплюються певні максими, що мають статус канонічних стандартів. Такі поведінкові стандарти-алгоритми закріплювалися в особистісних наративах – певних копінг-стратегіях. Саме до таких феноменів належали замовляння, заклинання, заговори як своєрідний магічний молитвослов язичництва. Це була не лише особлива сила слова, а особливий стан світу й людини, особливий діалог людини зі світом. Замовляння як тексти, що функціонують у сакральній сфері буття народу й людини, виявляють різні аспекти реалізації магічної функції мови, репрезентують своєрідну картину світу, виступають продуктом особливої світоглядної системи. Наприклад, у східних слов'ян існувала у свідомості так звана "таємна наука", уміння поєднувати слова таким чином, що вони могли вилікувати або накликати хворобу, позбавити небезпеки або згубити людину. Слово могло накладатися на воду, зілля, речі, щоб надати їм цілющої або пагубної сили. Слово могло перетворити людину на тварину, дерево, камінь. Люди вірили, що той, хто відав силу, за допомогою слова міг летіти в повітрі, не тонути у воді, не горіти у вогні – володіти і повелівати Всесвітом. Замовляння промовлялося безпосередньо над людиною або над річкою, що діяла на людину [10, с. 278–279]. Причому "спеціалізація" замовлянь була досить широка: починаючи від магічних впливів на сили природи до любовного привернення хлопця чи дівчини. При цьому побутує думка, що замовляння, привороти при широкому розповсюдженні послаблюють або можуть і зовсім втратити магічну силу. Ось яке замовляння було поширене в Чернігівській області (автор особисто записував замовляння серед місцевих жителів). Щоб приворожити хлопця, дівчина повинна була сказати: "Трясу кладкою, кладка водою, а вода купиною, а купина чортами, а чорти хлопцем (ім'я), щоб його трясли, трясли та й до мене принесли, до народженої, хрещеної, молитвенної раби Божої (ім'я)". Як бачимо, це замовляння має синкретичний характер, оскільки в ньому вже поєднуються як язичницькі, так і християнські нашарування. Однак у цьому замовлянні все-таки переважає діалог у горизонтальній площині як свідомий вплив людської волі на іншу людину, що уможливлює зміцнення міжособистісних, любовних стосунків. Проте в історичній генезі пос-

тупово втрачається магічний смисловий горизонталізм таких замовлянь, набуваючи сакрального статусу безпосередньо в іншому вимірі – вертикальному "людина-Бог", який починає формувати морально-особистісний простір життя людини.

Варто зазначити, що спершу магічні замовляння та заклинання, які характеризувалися примусовим впливом на царину утаємниченого та почуттям залежності, були повністю підпорядковані Іншому – надприродному; особистісні інтенції людини лише окреслювалися, набуваючи прохального характеру. Це, скоріше, вербальна компонента, яка супроводжувала процес жертвоприношення, у якій почуття залежності поступово змінювалося бажанням служіння. Цей новий елемент зв'язку набуває текстуального оформлення у вигляді славословів, подяк тощо, в яких посилюються, інтимізуються стосунки людини із цариною надприродного. У таких вербалізованих ритуальних формах магії практикуються горизонтальні форми комунікації, власне, контакти із цілком матеріальними речами та явищами. У цьому контексті формується відчуття містичного як одна із основних ознак первісного мислення. Л. Леві-Брюль підкреслював: "З погляду первісної людини ці засоби і прийоми повинні мати магічну силу, так би мовити, бути огорнуті, у результаті особливих операцій, містичною міццю, так само, як у сприйнятті первісної людини об'єктивні елементи включені в містичний комплекс" [11, с. 214]. Таким чином, усе навколишнє довкілля проникнуто феноменом містичного – нуменозною силою. М. Еліаде підкреслював, що наслідування божественним моделям зумовлює такі результати: з одного боку, імітуючи богів, людина має шанс перебувати в сакральному полі, а отже, і в реальному світі, а з іншого – завдяки безперервному відновленню взірцевих божественних актів світ освячується і релігійна поведінка людини сприяє підтримці святості світу [19, с. 299]. Якщо ж людство наслідує цей шлях і дотримується цих приписів, то не порушується зв'язок між цариною світського, профанного та сакрального. Якщо ж спостерігається певний розрив між ними – дисгармонія, то в цьому випадку ми маємо справу з покаранням за порушення такого порядку. Отже, упродовж тривалого часу замовляння, заклинання були найважливішим знаряддям накопичення індивідами певного особистісного потенціалу, який передавався від учителя до учня, забезпечуючи трансляцію знань.

Зазвичай поза живим релігійно-культуовим контекстом молитовне слово – уже не містична дія, а просто спосіб самоактуалізації. Власне, це терапія, психологічний прийом, що надихає людину змінювати світ. Світська молитва – це часто-густо звичайний метод самомотивації. Вона не спрямована на те, щоб спонукати Бога втрутитися в ситуацію або змінити зовнішні обставини. Невіруючий молиться за справедливість, зцілення, допомогу та мир із думкою, що все це станеться. Людина, що молиться з таким підходом, очікує не божественного втручання, а людської діяльності. Власне, вона спасається не благодаттю, а справами. Наприклад, "Молитва за Україну" О. Кониського [9] є духовним гімном української держави, поетичним, музичним твором. Її можна віднести до складової світського культу, який, у свою чергу, є комплексом світських ритуалів поклоніння людині, нації, історії тощо. При цьому погоджуємося з думкою Ю. Коваленко, що "в певних культурах молитва як стратегія копіювання є прийнятною та навіть такою, що заохочується. Разом з тим

у світських культурах молитва як стратегія копіювання може бути прийнятною лише в окремих ситуаціях, за відсутності більш активних способів розв'язання кризової ситуації" [9, с. 135].

Зазвичай молитва є фундаментальною складовою ритуально-культуової дії, містичним спілкуванням людини і Бога, що здійснюється у свідомості молільника і матеріалізується в ритуальному слові, зверненому до Бога із прославлянням, благанням, проханням або подякою. Отже, домінантною ознакою молитви є спілкування трансцендентного характеру, яке стає джерелом богопізнання, досягнення внутрішньої досконалості. "Зокрема, взаємодія з Богом через молитву надає особистості: 1) іншого, на кого можна висловити й виплеснути гнів; 2) позитивні оцінки, які допомагають підвищити самооцінку та зменшити смуток; 3) реінтерпретаційні думки, завдяки яким ситуації здаються менш загрозливими і, отже, менш страшними; 4) іншого, з яким можна взаємодіяти, щоб "виокремити" негативні стимули, що викликають емоції; і 5) модель управління емоціями з метою імітації та пом'якшення почуття гніву" [23, с. 418]. Отже, діалог "людина-Бог" засвідчує якісні особистісні зміни, які сприяють як самоактуалізації, так і збереженню самоідентифікації в конкретній життєвій ситуації.

У цьому контексті для нас методологічно важливими є ідеї про життєву ситуацію у статті І. Ващенко та І. Ананєвої "Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки" [4]. Однак виникає питання про об'єднувальний, методологічний каркас різних аспектів зазначеного феномена, завдяки якому можна глибше осягнути життєві ситуації не лише з погляду ситуативності як одиничного факту, а і як різновариативного та багаторівневого феномена. Загалом, погоджуючись із думкою авторів про те, що "методологічний аналіз життєвої ситуації містить три рівні: життєва ситуація як умова життя людини; ситуація як етап життєвого шляху особистості; формування ставлення особистості до ситуації" [4, с. 69], усе ж варто зазначити, що такі "зрізи" є необхідними, але недостатніми в контексті осмислення молитви як оприявленої життєвої ситуації. Вважаємо, що в цьому контексті варто вести мову також про ситуацію як набуття життєвого досвіду, певну досвідченість, генеруючу складову життєвих ситуацій, те, що переживається людиною, може розумітися не лише як особистісний досвід, але й як настанова свідомості загалом. Адже "щоб стати осмисленими подіями екзистенційного досвіду, вихідні переживання людини, що відображають її значущі контакти зі світом і самою собою, мають бути категоризовані, підведені під якесь поняття, що розділяється нею, уявлення, універсалії або цінності. "Складання уявної структури" є ходом свідомості, спробою людини розібратися в життєвому різноманітті, яке вона дала їй зовні й у ній самій. Щоб розплутати досвід, треба внести в нього структуру смислів" [7, с. 63]. Тут ідеться як про набуття молитовного досвіду як особистісної та міжособистісної форми його передання, так і його смислів, які задають певний комунікативний стандарт.

У християнстві молитва зазнає певної модифікації – відкриваються нові можливості у сфері особистої комунікації із Богом. Цей процес набуває специфічного духовного єднання із Творцем, підґрунтям якого стає релігійна віра, яка конструє власне, специфічне ставлення до тексту, до слова: "... З усіх сил, які має людство, ідеали релігійної віри, сили віри завжди були наймогутнішими. Дати людині віру – значить удесяте-

ла сміливість до самопізнання, самоосмислення, то вона неодмінно "отримає" статус суб'єкта внутрішнього діалогу. Чи набуде цей діалог форми та змісту молитви, значною мірою залежить від її світоглядної позиції та презентативних особистісних смислів.

Безперечно, "система відносин "людина-Бог" передбачає діалогічну взаємодію, у якій, з одного боку, відображаються особистісні мотиви, прохання про допомогу людини, а з іншого – відповідь або допомога Бога, його відгук на сподівання віруючого. Таким чином формується певна персоніфікація Бога, наприклад Бог-суддя, Бог-повелитель, люблячий Бог-батько" [14, с. 87] та відповідна форма молитви. Таким чином, найважливіші зміни, що відбуваються у молитовному зверненні, – це персоніфікація образу Бога. Важливо зазначити, що з віком образ Бога як регулятор поведінки може змінюватися або ж розширювати свої функції: якщо для дитини Бог є передусім суворим суддею, який може покарати, то в юному віці відбуваються зміни і Бог стає морально-етичним взірцем для наслідування. Українська дослідниця Н. Савелюк зазначає: "Від осіб ми отримали повноцінні зафіксовані тексти персоналізованих релігійних дискурсів, у яких експлікувалися два "Я" суб'єкта, котрі так чи інакше комунікували: Его-стан як стимул ("Моя молитва") та як уявна реакція на нього ("Відповідь Бога")" [16, с. 224]. У цьому дослідженні встановлено, що "у процесі персональної молитви як звертанні до Бога з певними проханнями, подяками, покаєннями, уславленнями експлікується насамперед гармонійна комунікативна трансакція "Дитина/Батько" (у 31,45 % осіб). Отже, Бог для майже третини досліджених респондентів – це безумовно люблячий "Батько". З усім тим доволі частими є дисгармонійні, конфліктні трансакції різних типів – "Дитина/Батько", "Дитина/Дорослий", "Дорослий/Дорослий" (приблизно у 40 % осіб)" [16, с. 232]. Оскільки образ Бога для віруючої людини є не лише носієм якогось глибокого потаємного смислу, то він співвідноситься з її актуальною життєвою ситуацією, реальністю почуттєвого досвіду, того, що вона переживає щоденно, що є найбільш значущим для її життєтворення. Тільки персоналізовані уявлення про Бога-особистість є підмур'ям безпосередніх відносин із Ним. Саме вони є основою того виду молитви, що виникає і стає можливою як діалог.

В оповіданні сучасного французького прозаїка, драматурга, сценариста, есеїста, письменника Е. Шмітта (захистив докторську дисертацію із філософії) "Оскар і Рожева пані" [18] розповідається про десятирічного хлопчика Оскара, невиліковно хворого на рак. Хіміотерапія не принесла йому одужання – хлопчик почувається доволі самотнім. Пом'якшити ситуацію намагається Рожева пані (у лікарні з дітьми працюють доглядальниці – Рожеві пані), яка, дивлячись на муки хлопчика, пропонує йому захоплюючу гру – викладати свої думки, мрії, прохання у листах до Бога. При цьому він мав уявити, що кожен прожитий день – це прожите десятиліття. І Оскар щиро повірив у існування того образу Бога, який він створив, і його віра була тією молитовною силою, завдяки якій він зміг прожити ще один день і написати ще один лист. Отже, у цьому випадку ми бачимо, що сконструйована модель молитви-діалогу хлопчика з Богом, виконуючи психотерапевтичну роль, дозволила йому ствердитися, пережити і прожити життя таким, яким він його уявив.

Висновки. Таким чином, у молитві як особистісній формі презентації схоплюється відношення особистості до царини Божественного, що розкривається через відповід-

ний діалог, який вирізняється різними рівнями міжособистісних стосунків. У молитві виражаються взаємозв'язки між особистістю та різними життєвими ситуаціями. Молитва, з одного боку, – це своєрідна відповідь на певний життєвий виклик, а з іншого – діалог, характерними особливостями якого є співдія, взаємозалучення як царин суто людського, так і суто Божественного.

У первісних молитвах (замовляння, заклинання тощо) діалог вирізнявся переважно горизонтальними зв'язками, що розгортаються у просторі як із цілком матеріальними речами, явищами, людьми, так і богами. У таких молитвах переважає магічна компонента, її здатність впливати з метою отримання результату. Причому горизонтальний "зріз" вирізняється схопленням ситуації "між", що здебільшого виражається в міжособистісних стосунках, які набувають статусу діалогу, що передає, транслює досвід первісної людини й засвідчує рівень її особистісної зрілості. У християнстві дещо змінюються смислові нюанси молитви. Для неї домінянтним стає вертикальний діалог, характерними особливостями якого є, з одного боку, "відкритість" запитів особистості, які тематизуються залежно від мети, з якою людина звертається до Бога, а з іншого – персоналізований та індивідуально спрямований його відгук. Саме вертикальний "зріз" визначає горизонтальні міжособистісні стосунки тієї чи іншої релігійної спільноти, сприяє передаванню досвіду через канонічні тексти чи певні артефакти. Молитва-комунікація, з одного боку, стає центральним елементом обрядово-культових практик, а з іншого – засвідчує як здатність до адаптації, так і рівень особистісного зростання.

Перспективами подальших досліджень видаються роботи, у яких досліджуються індивідуально-психологічні аспекти молитви, які виступають своєрідним маркером процесу становлення особистості, її зрілості в конкретній життєвій ситуації. Саме цей аспект уможливить поглиблення дослідницького ракурсу осмислення мотивуючих чинників молитви і дозволить розкрити проблему її зв'язку із процесом становлення релігійної особистості, формуванням у неї різних моделей екзистенційно-персоналістичної ідентифікації та презентації "Я".

Список використаних джерел

1. Біблія або Книги Святого Писма Старого й Нового Заповіту. Київ : Українське біблійне товариство, 2002. 1159 с.
2. Бубер М. Два образа веры / под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лезова. Москва : Республика, 1995. 464 с.
3. Василюк Ф. Переживание и молитва (опыт общепсихологического исследования). Москва : Смысл, 2005. URL : <https://libking.ru/books/sci/sci-psychology/296566-fedor-vasilyuk-perezhivanie-i-molitva.html>
4. Ващенко І., Ананова І. Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Проблеми сучасної психології*. 2019. № 46. С. 59-87. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>
5. Грановская Р. М. Психология веры. 2-е изд., перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 480 с.
6. Джеймс У. Воля к вере. Москва : Республика, 1997. 431 с.
7. Касавина Н. А. Экзистенциальный опыт: переживание пути и становление структуры. *Вопросы философии*. 2013. № 7. С. 63-72.
8. Коваленко Ю. В. Етнорелігійна ідентичність молоді як чинник поведінки подолання стресової ситуації: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2020. 350 с.
9. Кониский О. Молитва за Україну. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=7335>
10. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 384с.
11. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. Москва : Академический проект, 2015. 430 с.
12. Лири Т., Стюарт Н. и др. Технологии изменения сознания в деструктивных культах / под ред. И. Митрофановой. Санкт-Петербург : Экслибрис, 2002. – 224 с.
13. Москалец В. П. Психология религии : посібник. Київ : Академвидав, 2004. 240 с.

14. Предко Д. Є. Релігійні почуття: сутність та особливості прояву. Київ : ВАДЕКС, 2018. 156 с.
15. Предко О. І. Молитва як діалог людини та Бога: релігійнознавчий аспект. *Софія. Гуманітарно-релігійнознавчий вісник*. 2019. № 1 (13). С. 42-46.
16. Савелюк Н. Его-стани та образ Бога в персональній молитві: психолінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics*. 2020. № 27 (1). С. 219-236. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-1-219-236>
17. Спилка Б., Ледд К. Л. Психология молитвы. Научный подход. Пер. с англ. Харьков : Гуманитарный центр, 2015. 256 с.
18. Шмтт Е. Оскар і Рожева пані. URL : <http://liturok.in.ua/svitlit/6clas/hrestomatia6/54-erk-emmanuel-shmtt-oskar-rozheva-pan.html>
19. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с фр. А. Васильевой, Ю. Стефанова, Н. Гарбовского. Москва : Ладомир, 2000. 414 с.
20. Meza D. In a Pandemic Are We More Religious? Traditional Practices of Catholics and the COVID-19 in Southwestern Colombia. *International Journal of Latin American Religions*. P.1-17. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s41603-020-00108-0>
21. Paine D. R., Sandage S. J. Disappointment in God and Relational Spirituality: Moderator Effects for Meditative Prayer. *Journal of Psychology and Theology*. 2019. <https://doi.org/10.1177/0091647119870296>
22. Poloma M. M., Lee M. T. From prayer activities to receptive prayer: godly love and the knowledge that surpasses understanding. *Journal of Psychology and Theology*. 2011. № 39(2). P. 143-154. DOI: <https://doi.org/10.1177/009164711103900205>
23. Sharp S. How Does Prayer Help Manage Emotions? *Social Psychology Quarterly*. 2010. № 73(4). P. 417-437. DOI: <https://doi.org/10.1177/0190272510389129>

References

1. Bible (2002). Ukrainian Bible Society. [in Ukrainian].
2. Buber, M. (1995). *Dva obraza very* [Two types of faith]. Respublika. [in Russian].
3. Vasiljuk, F. E. (2005). *Perezhivanie i molitva (opyt obshhepsichologicheskogo issledovaniya)* [Experience and prayer (psychological research)]. Smysl. [in Russian].
4. Vashchenko, I., & Ananova, I. (2019). A Personality and Life Situations in the Conceptual Area of Psychology. *Collection of Research Papers "Problems of Modern Psychology"*, 46, 59-87. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87> [in Ukrainian].
5. Granovskaja, R. M. (2010). *Psihologija very* [Psychology of faith]. Piter. [in Russian].
6. James, W. (1997). *Volja k Vere* [The Will to Believe]. Respublika. [in Russian].
7. Kasavina, N. A. (2013). *Jekzistencial'nyj opyt: perezhivanie puti i stanovlenie struktury* [Existential experience: experiencing the path and becoming a structure]. *Voprosy Filosofii*, (7), 63-72. [in Russian].
8. Kovalenko, Yu. V. (2020). *Etnoreligijna identychnist' molodi yak chy'nny'k povedinky' podolannya stresovoyi sytuaciyi* [Ethno-religious identity of young people as a factor in behavior to overcome stressful situations]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

9. Kony's'kyj, O. (n. d.) *Moly'tva za Ukrainu*. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?id=7335> [in Ukrainian].
10. Kostomarov, M. I. (1994). *Slov'yans'ka mifologiya: Vybrani praci z fol'klory'sty'ky' j literaturoznavstva* [Slavic Mythology: Selected Works in Folklore and Literary Studies]. Lybid. [in Ukrainian].
11. Levy-Bruhl, L. (2015). *Pervobytnoe myshlenie* [How Natives Think]. Akademicheskij projekt. [in Russian].
12. Leary, T., & Stuart, M. (2002). *Tehnologii izmenenija soznaniya v destruktivnyh kul'tah*. Jekslibris [Technologies for Alteration of Consciousness in Destructive Cults]. Jekslibris. [in Russian].
13. Moskalec, V. P. (2004). *Psy'xologiya religiyi. Posibny'k* [Psychology of religion]. Akademvy'dav. [in Ukrainian].
14. Predko, D. Ye. (2018). *Religijni pochuttya: sutnist' ta osoblyvosti proyavu: monografiya* [Religious feelings: essence and features of manifestation: monograph]. VADEX. [in Ukrainian].
15. Predko, O. (2019). Prayer as a dialogue between person and God: the religious aspect. *SOPHIA. Human and Religious Studies Bulletin*, 13(1), 42-46. <https://doi.org/10.17721/sophia.2019.13.10> [in Ukrainian].
16. Savelyuk, N. (2020). Ego States and the Image of God in Personal Prayer: Psycholinguistic Analysis. *Psycholinguistics*, 27(1), 219-236. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2020-27-1-219-236> [in Ukrainian].
17. Spilka, B., & Ladd, K. L. (2015). *The psychology of prayer: A scientific approach*. Gumanitarnyj centr. [in Russian].
18. Schmitt E. Oscar and the Lady in Pink. Retrieved from <http://liturok.in.ua/svitlit/6clas/hrestomatia6/54-erk-emmanuel-shmtt-oskar-rozheva-pan.html> [in Ukrainian].
19. Eliade, M. (2000). *Izbrannye sochineniya: Mif o vechnom vozvrashhenii; Obrazy i simvoly; Svjashhenoe i morskoe* [Selected works: Eternal return, Images and symbols, The Sacred and the Profane]. Ladomir [in Russian].
20. Meza D. (2020). In a Pandemic Are We More Religious? Traditional Practices of Catholics and the COVID-19 in Southwestern Colombia. *International Journal of Latin American Religions*, 1-17. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s41603-020-00108-0>
21. Paine, D. R., & Sandage, S. J. (2019). Disappointment in God and Relational Spirituality: Moderator Effects for Meditative Prayer. *Journal of Psychology and Theology*. <https://doi.org/10.1177/0091647119870296>
22. Poloma, M. M., & Lee, M. T. (2011). From prayer activities to receptive prayer: godly love and the knowledge that surpasses understanding. *Journal of Psychology and Theology*, 39(2), 143-154. DOI: <https://doi.org/10.1177/009164711103900205>
23. Sharp, S. (2010). How Does Prayer Help Manage Emotions? *Social Psychology Quarterly*, 73(4), 417-437. <https://doi.org/10.1177/0190272510389129>

Надійшла до редколегії 10.09.21
Рекомендована до друку 15.11.21

Denys Predko, Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Assist. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7760-6957
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRAYER: PERSONALITY FORMS OF PRESENTATION

The phenomenon of prayer is studied in the context of a dialogue, in which different levels of perception of "Self" are expressed. The article examines the regularities of the emergence and functioning of prayer as communication in which a dialogue unfolds – the existential orientation of personality. It is analyzed, on the one hand, the specificity and role of prayer in the historical genesis, and on the other, its personalization and thematization. Historical forms allow both the process of distinguishing prayer from other linguistic acts of a religious and non-religious nature and to identify the aspects of communication of the religious relationship between "Self" and "You", the personality and the personalized supernatural. The relationship between prayer and magical cult practice has been carried out. It is emphasized that in many primitive communities, prayer took the form of magical incantations and spells, in which the will component was dominant. Moreover, interpersonal communication unfolded as a horizontal connection, due to which there was a transfer of experience, it's purely practical orientation. Christian prayer, on the other hand, is dominated by communicative ties, which, first, are "woven" in the context of the dominant vertical connection between "Self" and God, and, second, are determined by the interpersonal relationships of the religious community. Depending on the goal pursued by a person, prayers have a different personalistic orientation. However, in general, they all generate meanings aimed both at accumulating experience in overcoming difficult life situations and at personal growth.

Keywords: prayer, dialogue, horizontal connection, vertical connection, faith, personification of God, prayer as psychotherapy.